
TEN STRIJDE TEGEN HET FASCISME

Hoe de Roomsch Katholieke Staatspartij (RKSP) en de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) bestreden in de periode 1935-1937

Pieter van der Veer
6032133
BA-Scritpie
16-06-2017
Dhr. P. Corduener
Aantal woorden: 8772

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Inleiding	3
H1: De bestrijding van de NSB door de RKSP, 1935-1937	8
De RKSP en de NSB over het corporatisme en het begrip ‘gezag’	8
De bestrijding van de NSB door de RKSP	10
Ismaël trekt op! Wij, Katholieken en de NSB	10
De Opmarsch: Het propagandabladd van de RKSP	11
De aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 1937	12
Conclusie	14
H2: De bestrijding van de NSB door de SDAP, 1935-1937	16
Visie van de SDAP op het fascisme	16
De bestrijding van de NSB door de SDAP	18
De massademonstraties tegen de NSB	18
Het Plan van de Arbeid	19
Vrijheid, Arbeid, Brood	20
De aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen	22
Conclusie	23
Slotconclusie	25
Literatuur- en bronnenlijst	28
Primaire bronnen	28
Archieven	28
Bronnen	28
Gepubliceerde bronnen	29
Kranten	29
Secundaire bronnen	29
Bijlagen	31
Bijlage 1: Verkiezingsaffiche Tweede Kamerverkiezingen 1937 (RKSP)	31
Bijlage 2: Farwerck, Propagandaleider NSB, lid van de vrijmetselarij (RKSP)	32
Bijlage 3: Vragenlijst voor plaatselijke bestuursbonden inzake de NSB (SDAP)	33
Bijlage 4: Waar het fascisme regeert, sterft de vrijheid (SDAP)	34

Samenvatting

Deze scriptie onderzoekt de invloed van politieke partijen op de neergang van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) in de periode 1935-1937. Er is een vergelijking gemaakt tussen de Roomsch-Katholieke Staatspartij (RKSP) en de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) en de manier waarop zij de NSB bestreden. Vervolgens is er onderzoek gedaan naar overeenkomsten en de verschillen in de manier waarop zij de NSB bestreden.

Beide partijen noemden de NSB een gevaar voor de democratie en ze trokken de vergelijking tussen de situatie in Duitsland en Italië met wat er in Nederland zou gebeuren wanneer de NSB aan de macht zou komen. Daarnaast was de NSB in de ogen van de RKSP en de SDAP een gevaar voor de christenen in Nederland. Ook de gebruikte middelen ter bestrijding van de NSB kwamen bij beide partijen grotendeels overeen. Ze gaven onder andere brochures, publicaties, verkiezingskranten en propagandamateriaal uit.

Het is moeilijk te achterhalen of deze ingezette middelen van invloed zijn geweest op het stemgedrag van de kiezer, en of dit een bijdrage heeft geleverd aan de neergang van de NSB. Er kan wel geconcludeerd worden dat het bereik van deze middelen groot was en dat miljoenen Nederlanders waren gewaarschuwd voor de gevaren die de NSB met zich meebracht voor Nederland.

Inleiding

‘Wij willen geen volk van slaven zijn, dat door terreur en dictatuur moet worden geregeerd; wij willen een volk zijn van vrije mensen; wij willen een maatschappij zonder het onrecht van de klassentegenstellingen, zonder den zielemoordenden klassenstrijd. En daarom zijn wij de onverzoenlijke tegenstanders van elk fascisme.’¹

Dit waren de woorden van SDAP partijbestuurslid Willem Banning (1888-1971) over het fascisme in Nederland. Het fascisme kwam op in het begin van de jaren twintig van de twintigste eeuw in Italië onder leiding van Benito Mussolini (1883-1945) en verspreidde zich vervolgens verder over Europa. De groei en uitbreiding van het fascisme is onder andere te verklaren door de slechte economische omstandigheden van de jaren twintig en dertig. De crisis wekte in brede kringen stemmingen van wanhoop en opstanding, hierdoor kreeg het fascisme de kans om aan aanhang te winnen.²

Toch leidde het fascisme niet in alle Europese landen tot de ineenstorting van de democratie, zoals dat in Italië en Duitsland het geval was. In verschillende Europese landen werd het fascisme geïsoleerd door repressieve strategieën, bijvoorbeeld door wetgeving.³ In Finland en Tsjecho-Slowakije werden staatsvijandige partijen, zoals fascistische en communistische partijen, verboden. Deze regeringen beperkten daarnaast het passieve kiesrecht, om te voorkomen dat extremisten zich verkiesbaar stelden. Zweden, Denemarken, Oostenrijk, Bulgarije, Estland en Litouwen volgden dit voorbeeld.⁴

Ook in Nederland kwam het debat over fascismebestrijding in het interbellum op gang. Hier werden extremistische partijen niet verboden, dus ook fascistische partijen niet. Hierdoor kon in 1931 de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) worden opgericht door Anton Mussert (1894-1946). De NSB was in de jaren dertig de grootste fascistische partij in Nederland. Met name in de eerste helft van de jaren dertig groeide het aantal leden flink, van 900 leden op 1 januari 1933 naar 33.000 leden op 1 januari 1935. Daarnaast boekte de NSB een grote overwinning bij de Provinciale Statenverkiezingen van 1935, waar de partij 7,94% van de

¹ W. Banning, *Recht op van lijf, Recht op van ziel: Waarom wij het fascisme bestrijden* (Amsterdam 1933) 16.

² A.A. de Jonge, *Het Nationaal-Socialisme in Nederland: Voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling* (Den Haag 1979) 40.

³ G. Capoccia, ‘Defending democracy: Reactions to political extremism in interwar Europe’, in: C. Mudde en Y. Papadoupoulos, *European Journal of Political Research* 39 (Amsterdam 2001) 431-460, aldaar 452.

⁴ J. Gijsenbergh, *Democratie en gezag: Extremismebestrijding in Nederland, 1917-1940* (Nijmegen 2016) 102.

stemmen kreeg. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1937 behaalde de NSB slechts 4,22% van de stemmen.⁵

Een belangrijke vraag is hoe de neergang van de NSB in de periode 1935-1937 verklaard kan worden. Historicus A.A. de Jonge heeft hiervoor twee verklaringen. De eerste verklaring was de agressiviteit van Duitsland en Italië, wat gepaard ging met het feit dat de NSB zich steeds meer met deze landen identificeerde.⁶ Een tweede verklaring was het toenemende antisemitisme binnen de NSB.⁷ De historicus Willem Hubert noemt de verzuiling en de negatieve berichtgeving in toonaangevende dagbladen als belangrijke verklaringen voor dit verschijnsel.⁸ De historicus Friso Wielenga kende deze neergang toe aan het feit dat het burgerlijk-fatsoenlijke element van de NSB was verzwakt en dat de partij militanter en radicaler was geworden.⁹

Ondanks dat in de Nederlandse historiografie verschillende oorzaken worden belicht, wordt er weinig aandacht besteed aan de vraag in hoeverre politieke partijen een bijdrage hebben geleverd aan de neergang van de NSB. Dit in tegenstelling tot internationale ontwikkelingen in dit onderzoeksveld. Giovanni Capoccia noemt in zijn studie *Defending democracy* politieke partijen expliciet als een cruciale factor in de strijd tegen het fascisme. Hij beschouwt hen als de reden dat het fascisme in verschillende Europese landen geen voet aan de grond heeft gekregen. In sommige Europese landen vormden politieke partijen volgens Capoccia namelijk gezamenlijk een sterk front tegen extremistische partijen. Daarnaast konden zij er voor kiezen om meer naar rechts of naar links van het politieke spectrum te verschuiven, om zo stemmen van extremistische partijen proberen terug te winnen.¹⁰

Deze scriptie onderzoekt hoe de gevestigde politieke partijen in Nederland probeerden om de NSB te bestrijden. Met de ‘gevestigde politiek’ worden, in de context van deze scriptie, de grote partijen bedoeld die al geruime tijd onderdeel uitmaakten van het politieke bestel en die gedurende de jaren dertig de meeste zetels in de Tweede Kamer hadden. De twee grootse partijen in deze periode waren de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) en de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP).

De hoofdvraag van deze scriptie is: ‘Hoe bestreden de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) en de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) de Nationaal-Socialistische

⁵ W. Hubert, *In de ban van een beter verleden. Het Nederlandse fascisme 1923-1945* (Nijmegen 2017) 101.

⁶ A.A. de Jonge, *Crisis en kritiek der democratie: Anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbelden over de in Nederland tussen de wereldoorlogen* (Utrecht 1982) 206.

⁷ De Jonge, *Het Nationaal-Socialisme in Nederland*, 75-77.

⁸ Hubert, *In de ban van een beter verleden*, 206.

⁹ F. Wielenga, *Geschiedenis van Nederland: Van de Opstand tot heden*, (Amsterdam 2012) 303.

¹⁰ Capoccia, ‘Defending democracy’, 438.

Beweging (NSB) in de periode 1935-1937?’ Om antwoord te geven op de hoofdvraag zijn er twee deelvragen opgesteld: ‘Op welke manier bestreed de RKSP de NSB in de periode 1935-1937?’ en ‘Op welke manier bestreed de SDAP de NSB in de periode 1935-1937?’ Deze deelvragen zullen worden beantwoord in de verschillende hoofdstukken.

Veel gebruikte concepten in deze scriptie zijn ‘fascisme’, ‘fascismebestrijding’ en ‘gezag’. Met ‘fascisme’ wordt in de context van deze scriptie een vorm van autoritair nationalisme bedoeld. Fascisme is antidemocratisch, anticommunistisch, antiliberaal, antiparlementair en anti-intellectueel. Het hoofdbestanddeel is de theorie van de totale staat: de staat als hoogste eenheid, waaraan de individuele burgers volledig ondergeschikt zijn; de staat is het doel, het individu is het middel; rechten en vrijheden van de burgers en van groepen van burgers kunnen slechts erkend worden, voor zover zij dienstig zijn aan het staatsbelang.¹¹ Met ‘fascismebestrijding’ worden in de context van deze scriptie alle gebruikte middelen en genomen maatregelen door de RKSP en de SDAP bedoeld, die de groei en uitbreiding van fascistische bewegingen, zoals de NSB, tegen moesten gaan. Het doel van fascismebestrijding was het beschermen van de democratie. Er waren echter meningsverschillen over hoe het begrip ‘democratie’ geïnterpreteerd moest worden.¹² Dit had tot gevolg dat de RKSP en de SDAP beide een andere prioriteit gaven aan op welke thema’s zij de NSB bestreden. Met ‘gezag’ wordt in de context van deze scriptie de hoeveelheid macht van de overheid ten opzichte van haar burgers bedoeld.

Omdat in deze scriptie wordt onderzocht hoe de RKSP en de SDAP de NSB bestreden, kan er worden gesproken van een vergelijkend onderzoek als methode. Er is gekozen voor de RKSP en de SDAP omdat zij de grootste partijen van Nederland waren in de jaren dertig en omdat beide partijen een andere visie hadden op autoritaire denkbeelden, zoals ook het fascisme die kende. Omdat de RKSP en de SDAP verschillende opvattingen hadden over autoritaire denkbeelden, is onderzocht of er, ondanks de ideologische verschillen, ook overeenkomsten waren tussen de RKSP en de SDAP als het gaat om het bestrijden van de NSB. Ter verduidelijking van de casus behoeven ook de RKSP en de SDAP een korte introductie.

De RKSP werd formeel opgericht op 3 juni 1926 en kwam voort uit de in 1904 opgerichte Algemeene Bond van RK-kiesverenigingen. De RKSP was de grootste katholieke partij van Nederland. De RKSP kon de gehele periode 1918-1940 rekenen op ongeveer dertig procent van de stemmen. Dit zorgde er voor dat de RKSP tussen 1918-1940 zitting had in alle

¹¹ A.A. de Jonge, *Politiek Veelstromenland: Fascisme* (Leiden 1985) 11.

¹² Gijsenbergh, *Democratie en gezag*, 10.

kabinetten.¹³ De RKSP kon gezien worden als een partij waarbij alle katholieken politiek onderdak konden vinden. De aanhang van de RKSP was dan ook afkomstig uit alle lagen van de bevolking. De RKSP hechtte, net als de NSB, veel waarde aan gezag.

De manier waarop beide partijen naar het begrip ‘gezag’ keken, verschilde echter van elkaar. De historicus Friso Wielenga stelt dat de RKSP een partij was waarbinnen sympathie was voor een sterk ‘gezag’. Ook was er volgens hem bij de RKSP, net als bij de NSB, waardering voor het corporatisme. Het corporatisme is een maatschappijsysteem waar wetgevende macht aan burgervergaderingen wordt toegekend die economische, industriële en agrarische groepen vertegenwoordigen. In het interbellum was er in Europa onder veel katholieke politici het verlangen om de ‘parlementaire regimes’ te vervangen door ondemocratische politieke systemen.¹⁴

De SDAP daarentegen was een partij die bekend stond als fel tegenstander van antidemocratische en fascistische opvattingen. In tegenstelling tot de SDAP gaf de NSB voorkeur aan een sterke leider. Dit zou volgens de SDAP tot gevolg hebben dat de arbeiders geen deel zouden krijgen aan de opbouw van een sociale politiek en dat ze ‘onwetende slaven’ zouden blijven. Ook vormde het fascisme, en daarmee de NSB, een gevaar voor het door de SDAP te brengen socialisme.¹⁵

De SDAP werd opgericht op 26 augustus 1894 uit een scheuring die ontstond binnen de Sociaal-Democratische Bond (SDB). Het doel van de SDAP was het streven naar een socialistische maatschappij, waarin de belangrijkste industrieën zouden toebehoren aan de staat. De SDAP streed met name voor sociale wetten en voor algemeen kiesrecht. Na de invoering van het algemeen kiesrecht nam het aantal zetels van de SDAP verder toe. Dit had tot gevolg dat de SDAP in de periode 1918-1937 twintig tot vierentwintig Tweede Kamerzetels had, waardoor het de tweede partij van Nederland was.

Voor dit vergelijkingsonderzoek is onderzocht welke middelen de RKSP en de SDAP gebruikten voor de bestrijding van de NSB. Hiervoor is gezocht in het *Katholiek Documentatie Centrum* (RKSP) en het *Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis* (SDAP). Deze middelen waren onder andere: verkiezingskranten, brochures, campagnemateriaal en partijbladen. Dit bronmateriaal geeft inzicht in hoe beide partijen tegenover de NSB stonden en in welke mate zij de NSB bestreden. Daarnaast geeft het inzicht in wat voor de RKSP en de SDAP de motivaties waren om de NSB te bestrijden. Er is gekozen voor deze bronnen, omdat

¹³ Wielenga, *Geschiedenis van Nederland*, 286-289.

¹⁴ M. Conway, *Catholic politics in Europe, 1918-1945* (Londen 1997) 8.

¹⁵ W. Banning, *Recht op van lijf*, 15.

deze scriptie zich richt op initiatieven die vanuit de partijen zelf kwamen. Er is gekozen voor de NSB, omdat dit in de jaren dertig de grootste en de meest succesvolle fascistische partij van Nederland was. Tot slot is er voor gekozen om de periode 1935-1937 te onderzoeken, omdat deze periode wordt gekenmerkt door de neergang van de NSB.

De opzet van deze scriptie bestaat uit twee hoofdstukken. Per hoofdstuk zal één van de eerdergenoemde deelvragen worden beantwoord. In het eerste hoofdstuk zal er worden ingegaan op hoe de RKSP de NSB bestreed, in welke mate ze dit deden en wat hiervoor de motivatie was. In het tweede hoofdstuk zal er worden ingegaan op hoe de SDAP de NSB bestreed, in welke mate zij dit deden en wat voor hen de motivatie was om dit te doen. Tot slot zal er in de conclusie antwoord worden gegeven op de hoofdvraag.

H1: De bestrijding van de NSB door de RKSP, 1935-1937

Een belangrijke reden voor de RKSP om de NSB te bestrijden had te maken met de angst dat er in Nederland hetzelfde zou gebeuren als in Duitsland en Italië, wanneer de NSB aan de macht zou komen. Verder verweet de RKSP de NSB grote mate van vaagheid en werd de partij door de RKSP als niet-christelijk bestempeld. Ondanks de verwijten van de RKSP was er ook een overeenkomst tussen de RKSP en de NSB. Beide partijen gaven namelijk de voorkeur aan een corporatieve maatschappijordening.

De RKSP en de NSB over het corporatisme en het begrip ‘gezag’

Binnen de RKSP bestond waardering voor het corporatieve gedachtegoed en een sterke staat. Hiervoor had ook de NSB waardering. Daarnaast blijkt uit de studie *Catholic politics in Europe, 1918-1945* van Martin Conway dat met name in het interbellum onder veel katholieke politici in andere landen het verlangen heerste om de ‘parlementaire regimes’ te vervangen door ondemocratische politieke systemen.¹⁶ Betekende dit dat de RKSP dezelfde denkbeelden had als de NSB? In deze paragraaf zal er antwoord worden gegeven op deze vraag door te onderzoeken hoe de RKSP invulling gaf aan het corporatisme, beschreven in de studie *Democratie-kritiek in de RKSP* van Servé Vaessen. En hoe zowel de RKSP als de NSB aankeken tegen het begrip ‘gezag’ zoals beschreven in het proefschrift *Democratie en gezag* van Joris Gijsenbergh.

Rond 1900 begon bij katholieken in Nederland het concept van corporatisme vorm te krijgen als een aanval op het liberalisme en de democratie. Voor sommige katholieken was corporatisme een alternatieve politieke organisatie van de staat en voor anderen betekende het een alternatieve structuur voor de samenleving. Het politiek corporatisme bleef een lange tijd een minderheidsstroom binnen de RKSP. In de jaren dertig begon het echter een onderscheidende trend te worden. Van bijzondere invloed was het verschenen encycliek *Quadragesimo Anno* van paus Pius XI in 1931. Hierin propageerde de katholieke kerk een ordening van het maatschappelijk en sociaaleconomisch leven in autonome bedrijf- en beroepsschappen. De encycliek zag in een corporatieve maatschappijordening de oplossing voor het herstel van de ontwrichte samenleving.¹⁷ Rond 1935 werd dit corporatisme voorgestaan door een aantal commissies, die ook een bijdrage leverden aan het ontwerpen van

¹⁶ M. Conway, *Catholic politics in Europe, 1918-1945* (Londen 1997) 8.

¹⁷ S. Vaessen, ‘Democratie-kritiek in de RKSP: Staatkundige beginselen, corporatieve denkbeelden en het streven naar hervorming van het Nederlandse staatsbestel’, in: Katholiek Documentatie Centrum, *Jaarboek katholiek documentatie centrum 1987* (Nijmegen 1988) 86-111, aldaar 87.

een nieuw partijprogramma van de RKSP. Volgens de partijvoorzitter, Carel Goseling (1891-1941), moest het corporatisme dienen voor het vernieuwen en het verbeteren van de gezondheid van het democratische systeem. Elke vorm van dictatuur werd expliciet afwezen.¹⁸ Het streven naar deze maatschappijordening zorgde er voor dat ook de overheid zich gedwongen voelde zich met dit vraagstuk bezig te houden. Op aandringen van de RKSP werd er een staatscommissie ingesteld voor een partiële grondwetsherziening. Verschillende inzichten bij de praktische uitwerking binnen de RKSP deed deze grondwetsherziening echter mislukken.¹⁹

Voor de RKSP en de NSB was ‘gezag’ een belangrijk begrip. Met het begrip ‘gezag’ wordt de hoeveelheid macht van de overheid bedoeld. De manier waarop de twee partijen naar het begrip ‘gezag’ keken, verschilde echter van elkaar. Halverwege de jaren twintig kwam het debat over ‘gezag’ in Nederland op gang. Dit debat begon naar aanleiding van geklaag van rechts-extremisten over de machteloosheid van bestuurders en het ontbreken van een sterke leider. Een belangrijke vraag in dit debat was hoeveel ‘gezag’ de staat mocht en kon uitoefenen op zijn burgers. In de jaren dertig sloot de NSB zich bij deze kritiek aan en de RKSP nam deze roep om ‘gezag’ over. De RKSP-voorzitter Goseling omschreef ‘gezonde volksinvloed en sterk overheidsgezag’ als ‘de pijlers van een waarlijk democratisch staatsbestel’. Deze uitspraak laat tevens het grote verschil zien tussen het standpunt van de RKSP en de NSB over het begrip ‘gezag’. Volgens de NSB was ‘gezag’ namelijk onverenigbaar met de democratie.²⁰ Dit in tegenstelling tot de RKSP, die dit maatschappelijke ideaal koppelde aan democratie en binnen de grenzen van deze parlementaire democratie bleef.²¹ De trouw aan de democratie werd door de RKSP ook onderbouwd met een meer pragmatische reden: de democratie had de emancipatie van de katholieken mogelijk gemaakt.²²

Daarnaast was er vanuit de RKSP behoefte aan een sterke regering en niet aan een sterke leider. Een autoritair leider was voor de RKSP onverenigbaar met de democratie. Dit in tegenstelling tot het standpunt van de NSB, die wel behoefte had aan een sterke leider, zoals ook Duitsland en Italië die kende.²³ Volgens de NSB was de ware volksvertegenwoordiging namelijk een corporatieve volksvertegenwoordiging en geen democratische parlementaire vertegenwoordiging.

¹⁸ P. Luykx, ‘The Netherlands’, in: T. Buchanan en M. Conway, *Political Catholicism in Europe, 1918-1965* (Oxford 1996) 219-247, aldaar 231.

¹⁹ Vaessen, ‘Democratie-kritiek in de RKSP’, 101.

²⁰ Gijsenbergh, *Democratie en gezag*, 140.

²¹ Wielenga, *Geschiedenis van Nederland*, 301.

²² Vaessen, ‘Democratie-kritiek in de RKSP’, 95.

²³ Gijsenbergh, *Democratie en gezag*, 147.

Concluderend kan er gesteld worden dat, ondanks dat er binnen de RKSP sympathie was voor een corporatieve maatschappijordening, de partij altijd trouw is gebleven aan de democratie, waarbij de voorkeur werd gegeven aan een sterke regering. Dit geeft tevens het grote verschil met de NSB weer, waarvoor deze maatschappijordening onverenigbaar was met de democratie en waar de voorkeur werd gegeven aan een sterke leider.

De bestrijding van de NSB door de RKSP

Ondanks dat de ideeën van de RKSP en de NSB op het eerste gezicht misschien dicht bij elkaar leken te liggen, waren er inhoudelijk grote verschillen. Dat deze verschillen groot waren, blijkt ook wel uit de manier waarop de RKSP haar kiezers probeerde te beschermen tegen de invloed van de NSB.

Vanaf 1933 begonnen de katholieke autoriteiten zich zorgen te maken over de opkomst van het fascisme in Nederland. Het werd voor de RKSP duidelijk dat de NSB een bedreiging begon te vormen voor hun partij. Aangetrokken door het gepropageerde ideaal van het corporatisme zochten verschillende katholieken hun heil bij het fascisme.²⁴ Deze bedreiging werd nogmaals duidelijk in een rapport uit januari 1935 van de Italiaanse gezant Taliani aan Rome. Hierin signaleerde hij dat veel leden de RKSP waren uitgetreden en dat een groot aantal katholieken in het geheim lid was geworden van de NSB.²⁵ Dit wijst er op dat de RKSP het fascisme niet alleen op principiële redenen afkeurde, maar ook om opportunistische redenen.²⁶ Dit had tot gevolg dat de RKSP de NSB neerzette als een vage, onchristelijke partij, die een gevaar vormde voor de katholieken en de democratie. Dat de RKSP het christendom tegen de NSB wilde beschermen, bleek wel uit een affiche voor de Tweede Kamerverkiezingen van 1937 (Bijlage 1).²⁷ Daarop wordt het christendom uitgebeeld door kerktorens, waaruit een blauwe hand rijst, die de rode hand verhindert een dodelijke messteek toe te brengen. Rechtsboven staat het symbool dat de NSB gebruikte.

Ismaël trekt op! Wij, Katholieken en de NSB

Een belangrijk middel in de strijd tegen de NSB was de in maart 1935 uitgegeven brochure *Ismaël trekt op! Wij Katholieken en de NSB*. In deze brochure werd de NSB door de RKSP op verschillende thema's aangevallen. Wat de NSB herhaaldelijk werd verweten was 'vaagheid'.

²⁴ Te Slaa en Kleijn, *De NSB*, 322.

²⁵ Ibidem, 653.

²⁶ Vaessen, 'Democratie-kritiek in de RKSP', 96.

²⁷ Katholiek Documentatie Centrum (hierna: KDC), Archief Roomsche-Katholieke Staatspartij (hierna: ARKSP), inv.nr. 107.244, *Verkiezingspamflet 'Aan het Nederlandsche Volk'*, april 1937.

‘Mussert doet alsof zijn partij geen gewone politieke partij is en legt er vooral de nadruk op dat hij een bepaalde levensbeschouwing huldigt. Zij zijn zelf op dit fundamentele punt van een verbazingwekkende vaagheid en zoo is het niet alleen verklaarbaar, dat de heeren zich in hun redevoeringen en geschriften elkaar op de klaarblijkelijkste wijze tegenspreken.’²⁸

Daarnaast werd er regelmatig gewezen op de vergelijking tussen de NSB en de dictatuur in Duitsland onder leiding van Adolf Hitler (1889-1945). Er zou volgens de RKSP met Nederland hetzelfde gebeuren als met Duitsland, wanneer de NSB aan de macht zou komen. Daarom werd duidelijk benoemd wat de gevolgen waren voor de katholieken in Duitsland en welk gevaar de NSB voor de katholieken in Nederland vormde.

‘Zouden zij de baas worden, dan werden alle andere politieke partijen verboden; dan werd het recht van vereeniging en vergadering opgeheven; dan werd elke persvrijheid vernietigd. [...] Aan het hoofd van het Rijk staat nu Hitler, afvallig katholiek. Rond hem staan; Goering, anti-katholiek en Goebbels, afvallig katholiek. Aan deze lieden zijn de Duitsche katholieken overgeleverd. Zij zullen genadeloos worden behandeld door den gewezen liberaal Mussert. [...] Weg met de ongecontroleerde alléénheerschappij van één partij!’²⁹

Samenvattend omschreef deze brochure de vaagheid van de wereldbeschouwing van de NSB. Daarnaast streefde de NSB naar een staatsdictatuur die bestond uit ‘reusachtige belovers’ die niet te vertrouwen waren. Katholieken moesten zich daarom behoeden tegen vaagheden van de NSB en dienden de RKSP te steunen. Het succes van deze brochure was groot, want volgens de *Limburger Koerier* waren er binnen tien dagen 100.000 exemplaren verkocht en in april 1935 waren er 175.000 exemplaren in omloop.³⁰ Het is echter moeilijk na te gaan hoe groot de invloed van de brochure op de uitslag van de Provinciale Statenverkiezingen van 1935 is geweest.

De Opmarsch: Het propagandabladd van de RKSP

Een andere belangrijk middel in de strijd tegen de NSB was *De Opmarsch*, het propagandabladd van de RKSP. Uit de beschikbare verkiezingsedities van *De Opmarsch* voor de Provinciale Statenverkiezingen van 1935 blijkt dat de RKSP zich met name tegen het antikatholieke

²⁸ KDC, ARKSP, inv.nr. 107.82, *Ismaël trekt op! Wij, Katholieken en de N.S.B.*, maart 1935.

²⁹ KDC, ARKSP, inv.nr. 107.82, *Ismaël trekt op!*, maart 1935.

³⁰ Te Slaa en Kleijn, *De NSB*, 653.

karakter van de NSB verzetste. In deze verkiezingseditie werden bijvoorbeeld een aantal uitspraken van NSB'ers aangehaald om aan de achterban te laten zien welke gevaren de NSB met zich meebracht voor de katholieken. Het betrof het niet behouden van de Rooms-Katholieke sociale organisaties, het feit dat de meerderheid van de Nederlanders een goede openbare school wenste en dat NSB-lid Kees Frenay (1897-1975) had gezegd: 'Wij zullen de geestelijken tot zwijgen weten te brengen'. Het antwoord van de RKSP hierop was:

'Er is een ernstig gevaar. Om tal van redenen. Een van de voornaamste is, dat de NSB een bedreiging vormt van onze hoogste en heiligste beginselen, die we ook op staatkundig gebied tot uiting en gelding willen zien gebracht. Want niemand minder dan de heer Geelkerken, de secretaris der NSB heeft gezegd, dat de beweging 'een niet-christelijke' beweging is.'³¹

Daarnaast viel de RKSP de NSB meerdere malen aan op het feit dat de propagandaleider van de partij Frans Farwerck (1889-1969) een hoge positie bekleedde bij de Gemengde Vrijmetselarij.

Opvallend is dat de NSB weinig uitspraken deed over de vrijmetselarij. Dit in tegenstelling tot Hitler en Mussolini, die zich zeer kritisch uitlieten over dit genootschap. De stilzwijgende houding van de NSB tegenover de vrijmetselaars was voor veel katholieken, maar ook voor fascisten, absoluut onaanvaardbaar.³² Reden genoeg voor de RKSP om dit als middel te gebruiken om de NSB te bestrijden. Dit blijkt wel uit een prent (Bijlage 2), afkomstig uit de *De Opmarsch* met daarbij het onderschrift: 'Ondanks tegenspraak handhaven wij, dat de Algemeen Propagandaleider der NSB, de heer Farwerck, tot voor korten tijd een leidende functie in de vrijmetselarij bekleedde'.³³

De aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 1937

Na de Provinciale Statenverkiezingen van 1935 ging de strijd van de RKSP tegen de NSB door. Op 26 mei 1937 vonden namelijk de Tweede Kamerverkiezingen plaats.

Niet alleen richting de eigen achterban was de strijd tegen de NSB zichtbaar, ook in de Tweede Kamer probeerde de RKSP de macht van de NSB in te perken. Een eerste stap was al gezet door Minister-President Hendrikus Colijn (1869-1944) toen hij eind 1933 de NSB toevoegde aan een lijst met voor ambtenaren verboden organisaties.³⁴ In december 1935 diende

³¹ KDC, ARKSP, inv.nr. 107.68, *De Opmarsch: Derde verkiezingseditie*, 4 april 1935.

³² Te Slaa en Kleijn, *De NSB*, 327.

³³ KDC, ARKSP, inv.nr. 107.68, *De Opmarsch: Derde verkiezingseditie*, 4 april 1935.

³⁴ Gijsenbergh, *Democratie en gezag*, 166.

de RKSP Minister van Justitie Josef van Schaik (1882-1962) een wetsontwerp in om weerkorpsen te verbieden. Ook de NSB had een weerkorps, de Weerbaarheidsafdeling (WA). De WA was een geüniformeerde knokploeg en ordedienst, die in vele opzichten leek op de Sturmabteilung (SA) van Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP). Ondanks dat het niet nadrukkelijk is genoemd, was het overduidelijk dat het wetsvoorstel in de eerste plaats tegen de WA was gericht. Mussert besloot de eer aan zichzelf te houden en ontbond met ingang van 31 december 1935 de WA.³⁵

Op 28 augustus 1936 verscheen er ook een nota van Henri Kolfshoten (1903-1984), secretaris van de RKSP, over de NSB. In deze nota werd de NSB verweten zich christelijk te noemen en werd de vergelijking met Hitlers programma getrokken. Secretaris Kolfshoten schreef hierover:

‘De NSB, die zich niet christelijk noemt, doch wel in haar beginselprogramma verklaart den christelijken godsdienst voor het in Europa gelegen deel van het Rijk te willen beschermen als een cultuuroed, - is maar zeer gebrekkig kenbaar uit de door haar opgestelde programma's. [...] Dat zij de bescherming van den christelijken godsdienst beperkt tot in het Europa gelegen deel van het Rijk (met alle te verwachten gevolgen voor missie- en zendingsarbeid). [...] De NSB is in feite, in beginsel en in propagandamethoden en actiemethoden een getrouwe kopie van Hitler's Nationaal Socialisme.’³⁶

Kolfshoten kent in deze nota echter ook een positieve eigenschap aan het fascisme toe. Volgens hem zetten de negatieve uitlatingen van het fascisme over de democratie andere partijen aan het denken over diezelfde parlementaire democratie. Dit zou er volgens Kolfshoten toe leiden dat de richtlijnen van de corporatieve ordening van de samenleving, zoals die door de paus waren vastgesteld in de encycliek *Quadragesimo Anno* (1931), breder gedragen zouden worden.

‘De ordelievende en hervormingsgezinde politieke partijen in ons land zullen haar taak hebben begrepen, door haar volle kracht in te zetten de zuivering van het regime en voor de totstandkoming van met name een nieuwe en betere ordening op maatschappelijk gebied.’³⁷

³⁵ Te Slaa en Kleijn, *De NSB*, 768.

³⁶ KDC, ARKSP, inv.nr. 107.88, *Nota van secretaris H.A.M.T. Kolfshoten inzake de NSB*, 26 augustus 1936.

³⁷ KDC, ARKSP, inv.nr. 107.88, *Nota van Kolfshoten*, 26 augustus 1936.

Het was echter dit corporatisme waardoor vele katholieken, vooral jongeren, hun heil in het fascisme vonden. Daarom verkondigde het partijbestuur vanaf het najaar van 1933 dat de RKSP ook streefde naar een corporatieve ordening, zoals de Kerk van Rome dat wilde.³⁸ De manier waarop beide partijen tegen dit corporatisme aankeken was echter verschillend. Het grootste verschil was dat het corporatisme volgens de RKSP verenigbaar was met de democratie, maar in de ogen van de NSB niet.

Ook in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen werd wederom duidelijk gemaakt wat zou gebeuren wanneer de NSB aan de macht zou komen. Deze keer werden echter niet alleen de katholieken gewaarschuwd, maar de kiezers in het algemeen. Deze waarschuwing werd gepubliceerd in het boek *De zelfmoord der kiezers*, geschreven door Henri Marchant (1869-1956) in 1937.

‘Een stem op de NSB is een uitnodiging tot zelfmoord. Geven de kiezers aan de uitnodiging gevolg, dan zouden ze een einde maken aan hun bestaan. Hun bestaan als kiezer. Zij zouden voor de laatste keer hun stem uitbrengen. Hoe zij verder worden geregeerd weten ze niet. Zij weten alleen dat zij daarop geen invloed hebben.’³⁹

Conclusie

In dit hoofdstuk is antwoord gegeven op de vraag hoe de RKSP de NSB in de periode 1935-1937 bestreed. De overeenkomst tussen de RKSP en de NSB was dat beide partijen de voorkeur gaven aan een corporatieve maatschappijordening. Het grote verschil was echter dat de RKSP dit wilde realiseren binnen de grenzen van de democratie. Dit in tegenstelling tot de NSB, die daarmee een gevaar voor de democratie vormde. De RKSP viel de NSB op verschillende thema's aan. Er werd de NSB met name verweten dat ze onchristelijk waren en een gevaar vormde voor de katholieken. Daarnaast werd regelmatig de vergelijking tussen de NSB en de dictaturen van Duitsland en Italië gemaakt. Met de NSB aan de macht zou volgens de RKSP in Nederland ook de democratie verdwijnen. Ook werd de NSB 'vaagheid' verweten, dit baseerde de RKSP op het feit dat verschillende NSB'ers elkaar in 'rede en schrift' tegenspraken en dat het niet duidelijk was welke levensbeschouwing de NSB precies aanhing.

Uit het bronmateriaal kan geconcludeerd worden dat de motivatie voor de bestrijding van de NSB tweeledig was. Voor de RKSP was de bestrijding, en de daarbij ingezette middelen, zowel ideologisch als strategisch van aard. De bestrijding was ideologisch van aard omdat de

³⁸ Te Slaa en Kleijn, *De NSB*, 322.

³⁹ H.P. Marchant, *De zelfmoord der kiezers*, (Den Haag 1937) 7.

RKSP zich duidelijk niet kon vinden in de levensbeschouwing en de ondemocratische houding van de NSB. De bestrijding was strategisch van aard omdat veel katholieken zich aangetrokken voelden door het gedachtegoed van de NSB. Hierdoor vormde de NSB een gevaar voor het electoraat van de RKSP en was de RKSP genoodzaakt om de slechte kanten van de NSB te belichten, om zo niet nog meer kiezers aan de NSB kwijt te raken.

Er kan geconcludeerd worden dat er in dit hoofdstuk thema's aan bod zijn gekomen die in andere studies nog niet aan het licht zijn gebracht. In de eerste plaats is er onderzoek gedaan naar hoe de RKSP de NSB bestreed en in hoeverre dat van invloed is geweest op de neergang van de NSB in de periode 1935-1937. De invloed van politieke partijen op de neergang van de NSB is onder andere in de studies *Crisis en Critiek der democratie* van A.A. de Jonge en *In de ban van het verleden* van Willem Huberts onderbelicht gebleven. Ten tweede is er in dit hoofdstuk niet alleen inzicht gegeven in de strijd van de RKSP tegen de NSB op parlementair niveau, maar wordt er ook inzicht gegeven in initiatieven die vanuit de partij zelf kwamen. Ten derde laat dit hoofdstuk zien dat de RKSP binnen de grenzen van de democratie bleef, terwijl in andere Europese landen, zoals Martin Conway beschrijft, vele katholieke politici antidemocratische sentimenten koesterden.⁴⁰

⁴⁰ Conway, *Catholic politics in Europe*, 8.

H2: De bestrijding van de NSB door de SDAP, 1935-1937

‘Ondanks de interne verdeeldheid over hoe de NSB moest worden bestreden, stond het voor de SDAP buiten kijf dat er alles aan moest worden gedaan om de opmars van de fascistten te stuiten. Nog talloze malen zou zij de degens kruisen met de NSB.’⁴¹

Eén van de belangrijkste redenen voor de SDAP om de NSB te bestrijden was het feit dat de NSB een gevaar vormde voor het *Plan van de Arbeid*, een plan van de SDAP tegen de hoge werkloosheid onder de arbeiders. Ook de hoge salarissen van de NSB-voormannen en de onduidelijkheid over de financiële situatie van de NSB, waren voor de SDAP onacceptabel. Om te begrijpen wat voor de SDAP de reden was om de NSB te bestrijden, is het van belang om te weten welke visie de SDAP had op het fascisme.

Visie van de SDAP op het fascisme

Tussen de sociaaldemocratie en het fascisme was sprake van grote ideologische verschillen. Waar de sociaaldemocraten zich aan de linkerzijde van het politieke spectrum bevonden, bevonden de fascistten zich aan de uiterst rechterzijde. Om echter goed te kunnen begrijpen waarom de SDAP de NSB bestreed, is het van belang om te weten wat de visie van de SDAP op het fascisme was en hoe de SDAP zich tot het fascisme verhield. Dit zal gedaan worden aan de hand van de studies *Vijandige broeders?* van Rob Hartmans en *Een leger van priesters voor de heilige zaak* van Bernard Rulof.

Binnen de SDAP waren er verschillende visies op het fascisme. Eén van deze visies was de marxistische visie. Volgens sociaaldemocraten, die deze visie aanhingen, was het doel van het fascisme het vestigen van de dictatuur van de bourgeoisie. Een vooraanstaande aanhanger van deze visie was Jacob van der Wijk (1879-1943). Volgens hem was het doel van het fascisme zonder meer het beschermen van het kapitalisme.⁴² Voor deze sociaaldemocraten was de democratie geen doel op zich, maar een middel voor de bevrijding van de arbeidersklasse.⁴³ De andere visie was gebaseerd op de situatie in Duitsland, waar het nationaalsocialisme, een extreme vorm van het fascisme, aan aanhang had gewonnen. Deze visie, uitgewerkt door Willem Banning, liet zien dat het fascisme onder alle lagen van de bevolking, als gevolg van de ontwrichting van het maatschappelijk bestel, aanhangers vond. Het was niet alleen de

⁴¹ Te Slaa en Kleijn, *De NSB*, 322.

⁴² R. Hartmans, *Vijandige Broeders?: De Nederlandse sociaal-democratie en het nationaal-socialisme 1922-1940* (Amsterdam 2012) 133.

⁴³ Hartmans, *Vijandige Broeders?* 43.

bourgeoisie die zich aangetrokken voelde tot het fascisme.⁴⁴ Ondanks deze verschillende visies was men binnen de SDAP het eens over het feit dat het fascisme een gevaar vormde voor het democratische systeem. Een systeem waarin de SDAP de belangen van de arbeiders kon behartigen en hun invloed kon vergroten. Daarom bestreed de SDAP alles wat een gevaar vormde voor de democratie, dus ook de NSB.

De verschillen tussen de SDAP en de NSB waren groot. De NSB gaf de voorkeur aan een sterke leider, terwijl de SDAP van mening was dat een sterke leider er voor zou zorgen dat de arbeiders geen deel zouden krijgen aan de opbouw van sociale politiek en dat ze ‘onwetende slaven’ zouden blijven.⁴⁵ Verder gaf de NSB de voorkeur aan een corporatieve maatschappijordening, wat lijnrecht stond tegenover de sociaaldemocratische ideologie van de SDAP, die vasthield aan een parlementaire democratie. Hierdoor vormde NSB een bedreiging voor de arbeiders en voor het, door de SDAP te brengen, socialisme. Dat de SDAP het fascisme als een gevaar voor de democratie en de vrede zag, bleek wel uit de openingsrede van het 41^e partijcongres dat plaatsvond op 20 april t/m 22 april 1935.

‘Boven dat alles rijst de verschrikking, dat het fascisme geworden is tot het grote gevaar voor de organisatie van de vrede. [...] De methoden van het fascisme zijn internationaal. Goebbels is de leermeester van Mussert.’⁴⁶

De afkeer van de SDAP tegen het fascisme had tot gevolg dat de partij, samen met het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV), in 1933 het Bureau voor Actie en Propaganda tegen Fascisme en Communisme (Buracprop) oprichtte. Het Buracprop hield zich onder andere bezig met: protesten tegen Jodenvervolging, steun aan Duitse vluchtelingen, boycot van Duitse producten en films en het bestrijden van communistische en fascistische partijen.⁴⁷ Het Buracprop gaf wekelijks een blad uit met de titel *Vrijheid, Arbeid, Brood* en er werden grote demonstraties tegen het fascisme en de NSB georganiseerd. Dit ter bescherming van de democratie.

Als er naar de Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD), de Duitse zusterpartij van de SDAP, wordt gekeken, kan er geconcludeerd worden dat er aan het beschermen van de democratie ook risico’s zaten. De SPD werd namelijk geconfronteerd met het feit in Duitsland

⁴⁴ Hartmans, *Vijandige Broeders?* 138.

⁴⁵ Banning, *Recht op van lijf*, 15.

⁴⁶ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (hierna: IISG), Archief Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (hierna: ASDAP), inv.nr. 01292.311, *41e Congres te Amsterdam, 20/22 april 1935*

⁴⁷ B. Rulof, *Een leger van priesters voor een heilige zaak: SDAP, politieke manifestaties en massapolitiek 1918-1940* (Amsterdam 2007) 100.

de meerderheid van de Duitse bevolking in 1932 geen heil meer zag in hun democratie. Hierdoor verloor de partij tussen mei 1928 en maart 1933 11,5% van de stemmen. Toen de partij er niet in slaagde om een krachtig democratisch front tegen de NSDAP te vormen, begon ze fel oppositie te voeren. De SPD kon echter niet rekenen op steun van andere partijen, waardoor de SPD in een isolement raakte.⁴⁸

De bestrijding van de NSB door de SDAP

De conclusie uit de vorige paragraaf is dat er binnen de SDAP verschillende visies waren op het fascisme. Ondanks deze verschillende visies was er binnen de partij overeenstemming over het feit dat het fascisme een gevaar vormde voor de democratie en dat het fascisme bestreden moest worden.

Om inzicht te krijgen in wat de SDAP deed om de NSB te bestrijden, is er onderzoek gedaan in het partijarchief van de SDAP, dat zich bevindt in het *Instituut voor Internationale Sociale Geschiedenis*. Uit het archiefmateriaal blijkt dat de SDAP de NSB vooral bestreed omdat de NSB een bedreiging vormde voor het *Plan van de Arbeid*. Dit plan werd gezien als de oplossing voor de hoge werkloosheid.

De massademonstraties tegen de NSB

De SDAP stond ook bekend om de grote massademonstraties tegen het fascisme. Twee bekende demonstraties waren de *Veldtocht tegen het fascisme* in 1934 en een georganiseerde bijeenkomst als reactie op de vierde landdag van de NSB in 1935. Er is gekozen om de veldtocht uit 1934 kort toe te lichten, omdat het een goed beeld geeft van hoe de SDAP in staat was om grote hoeveelheden mensen op de been te brengen.

De *Veldtocht tegen het fascisme* werd georganiseerd op 16 september en vond plaats in verschillende steden in Nederland. Gedurende deze veldtocht nam de demonstratie de gedaante aan van een wapenschouw tegen het fascisme. Naar schatting waren er ongeveer 110.000 mensen aanwezig.⁴⁹ Een andere grote bijeenkomst vond plaats op 16 oktober 1935. Deze bijeenkomst was een antwoord op de door de NSB, op 12 oktober 1935 in Loosduinen georganiseerde landdag, waar ongeveer 35.000 mensen aanwezig waren.⁵⁰ De tegendemonstratie van de SDAP werd gehouden in de remise van de Haagsche Tram Maatschappij in Den Haag, die ruimte bood aan 16.000 bezoekers. De remise was die avond

⁴⁸ Hartmans, *Vijandige Broeders?* 100-101.

⁴⁹ Rulof, *Een leger van priesters*, 105-106.

⁵⁰ Te Slaa en Kleijn, *De NSB*, 746.

driemaal gevuld. De schatting was dat er in totaal ongeveer 50.000 mensen aanwezig waren. Het dagblad *Het Volk* schreef:

‘Daarna vervolgde de spreker: “Fascisme is oorlog, is vaak betoogd. Dat is het woord, dat thans tot afschuwelijke werkelijkheid is geworden. Mussolini wil den oorlog. [...] Het fascisme is de verloochening van de groote idee der Europeesche christelijke cultuur, de verloochening van de persoonlijke verantwoordelijkheid van ieder menschenkind”. In de naam der sociaal-democratische arbeiders vroeg Vorrink trouw te zijn aan de democratie.’⁵¹

Het Plan van de Arbeid

Het *Plan van de Arbeid* was een door de SDAP in 1935 opgesteld plan om de werkloosheid onder de arbeiders aan te pakken via het uitvoeren van openbare werken en conjunctuurpolitiek. Het werd gepresenteerd als een antifascistisch en anticommunistisch antwoord op het beleid van achtereenvolgende machteloze regeringen. Het *Plan* moest het Nederlandse volk weer herenigen tot een onderlinge solidaire gemeenschap van democraten.⁵² Het waren maatregelen, die vier positieve gevolgen moesten hebben voor de Nederlandse economie. Het moest: ‘het economische leven des lands uit de verlamming opwekken en de werkloosheid terugdringen’, ‘de toekomstige conjunctuurschommelingen zoveel mogelijk temperen’, ‘de productie ordenen en doen aansluiten bij de volksbehoeften’ en ‘het algemene welvaartspeil duurzaam verhogen’.⁵³ De Centrale Plan Commissie (CPC) was verantwoordelijk voor de uitwerking van het *Plan*. De NSB kon zich echter totaal niet vinden in het *Plan*:

‘Het Plan van de Arbeid is niets anders dan de stuntelige verschansing, waarachter de zetel- en baantjesbezitters dat privaatbezit trachten te beschermen. [...] Het Plan van de Arbeid is het machteloze gebaar van den zwakke. Het is een smeekbede, hulpgeschrei, angstgehuil, het is de noodkreet der SDAP-bonzen.’⁵⁴

Volgens de SDAP had de NSB deze houding, omdat de partij vreesde voor het herstel van het economische leven. Door dit herstel zou de invloed van de NSB geheel verdwijnen. Daarnaast zou het *Plan* ook aantrekkingskracht hebben op volksgroepen waaruit de NSB zijn aanhang

⁵¹ Het Volk, ‘*Demonstratie in Den Haag*’, 17 oktober 1935.

⁵² Rulof, *Een leger van priesters*, 114-115.

⁵³ IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.488, *Ontwerp-resolutie Plan van Arbeid*, 27 oktober april 1935

⁵⁴ Volk en Vaderland, *Plan-Kermis der SDAP*, 3 april 1936

wilde rekruteren. Daardoor kan het *Plan* gezien worden als een manier om de NSB en het fascisme te bestrijden, omdat economisch herstel de aanhang van de NSB zou doen afnemen.⁵⁵

Om de NSB zo goed mogelijk te kunnen bestrijden, was het voor de SDAP noodzakelijk om over zoveel mogelijk informatie van de partij te beschikken. Dit was voor de CPC een reden om naar alle plaatselijke bestuurdersbonden van de SDAP een brief te sturen met daarbij een vragenlijst, die inzicht moest geven in hoeveel invloed de NSB in een bepaalde gemeente had. Deze vragenlijst richtte zich met name op hoe actief de NSB in een de gemeente was en of de plaatselijke SDAP-afdeling activiteiten tegen de NSB organiseerde (Bijlage 3).⁵⁶ Daarnaast hield de CPC zich bezig met het uitgeven van verschillende publicaties, waarin werd gewaarschuwd voor de misleidingen en de gevaren van de NSB. Een manier waarop de CPC dat onder andere deed, was het uitgeven van een pamflet, waarin een brochure van ex-NSB'er K.H Tussenius wordt aangehaald. In deze brochure sprak Tussenius over hoe het er bij de NSB daadwerkelijk aan toe ging.

‘De NSB scheldt op de leiders der arbeidersbeweging, die door de vrije wil der leden in hun functies zijn gekozen. [...] En weet u, hoe het staat met de salarissen in de NSB? Grote bedragen worden besteed aan salarissen of schadeloosstelling zonder enige verantwoording. [...] Met moeilijke diepgaande vraagstukken, waarover aan hem positieve oplossingen werden gevraagd, wist hij geen raad.’⁵⁷

Vrijheid, Arbeid, Brood

Het colportageblad *Vrijheid, Arbeid, Brood* was een, door het Buracprop, uitgegeven weekblad. In dit blad werden het fascisme en het communisme bestreden. Wekelijks waren er ongeveer 7.000 colporteurs aan de slag om dit blad huis aan huis te verspreiden. Door contact tussen de colporteurs en de kopers kon het blad goed inspelen op wat er onder de mensen leefde. Dit had tot gevolg dat het blad in 1936 een oplage had van 150.000 exemplaren.⁵⁸ Veel van de door de CPC uitgegeven publicaties kwam terecht in *Arbeid, Vrijheid, Brood*

Een thema dat regelmatig terugkwam in de uitgaves van *Vrijheid, Arbeid, Brood* was dat de NSB sympathiseerde met het fascisme van Mussolini en het nationaalsocialisme van Hitler, en het verdedigde. Reden te meer voor de SDAP om hier veel aandacht aan te besteden en te

⁵⁵ IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.488, *Fascisten over het Plan van de Arbeid*, 1936

⁵⁶ IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.488, *Vragenlijst in zake NSB*, 14 september 1936

⁵⁷ IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.488, *De waarheid is op weg...*, 22 juni 1936

⁵⁸ J. Knechtmans, *Socialisme en democratie: De SDAP tussen klasse en natie, 1929-1939* (Amsterdam 1989) 88.

benoemen welke gevaren de NSB met zich meebracht voor de vrijheid (Bijlage 4).⁵⁹ De vergelijking tussen de NSB en de dictaturen in Italië en Duitsland was een thema waar ook de RKSP voor waarschuwde.

‘De NSB heeft, als men tenminste Mussert geloven wil, niets met het buitenlandse fascisme te maken. ‘Volk en Vaderland’ brengt echter week in week uit artikelen over Duitsland en Italië, waarin het wordt voorgesteld als zou in die landen de heilstaat tot stand zijn gekomen.’⁶⁰ ‘De Nederlandse knechten van Hitler zij echter nog steeds niet overtuigd van de manier waarop in Duitsland wordt huisgehouden. Alles wat de Nederlandse pers over Duitsland schrijft is volgens hen gelogen.’⁶¹ ‘Alles wat in Duitsland geschiedt wordt goedgepraat.’⁶²

Een ander argument waarmee de SDAP de NSB bestreed, was dat de NSB niks bekend maakte over haar financiële situatie, maar de voormannen wel riante salarissen betaalde. Want zoals de ‘onchristelijkheid’ van de NSB in de ogen van de RKSP onacceptabel was, was de ‘bourgeoisiehouding’ van de NSB dat in de ogen van de SDAP.

‘Want de NSB is geen vereniging, doch stichting en een stichting is een organisatie, waarvan het bestuur geen rekening en verantwoording aan de leden hoeft af te leggen. Van de duizend NSB’ers weten er 999 niet hoe hun organisatie in elkaar zit. [...] Inderdaad: iedere financiële verantwoording van de gelden, die de NSB ontvangt en uitgeeft, ontbreekt.’⁶³

Wat wel bekend was, waren de salarissen van de NSB-voormannen Mussert en Cornelis van Geelkerken (1901-1976). Van Geelkerken zou een jaarsalaris van ongeveer f4.000,- ontvangen, wonen in een landhuis, waarvan de meubels door de NSB waren betaald en beschikken over twee auto’s. Het jaarsalaris van Mussert bedroeg ongeveer f8.000,-. Het bijschrift van deze publicatie luidde: ‘Als dit waar is, dan hebben de heren geen slechte ruil gedaan, toen zij hun ambtenaarsloopbaan er aan gaven. Dit ‘offer’ aan de NSB is rendabel belegd.’⁶⁴

⁵⁹ IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.488, *Waar het fascisme regeert, sterft de vrijheid*, 1937

⁶⁰ IISG, Archief Vrijheid, Arbeid, Brood (hierna: AVAB), inv.nr. 2778.2780, *Mussolini’s hongerland – Mussert’s paradijs*, 17 augustus 1935.

⁶¹ IISG, AVAB, inv.nr. 2778.2780, *Mussert in de leer bij Goebbels*, 10 oktober 1935.

⁶² IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.2221, *Nazi-onaal*, mei 1937

⁶³ IISG, AVAB, inv.nr. 2778.2780, *Duizend gulden per maand*, 7 november 1936.

⁶⁴ IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.488, *Als dit waar is*, november 1936

De aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen

In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 1937 ging de strijd tegen de NSB onvermoeibaar verder. In verschillende verkiezingskranten, *Vrijheid*, *Arbeid*, *Brood* en door de CPC werd negatief over de NSB bericht en werd duidelijk gemaakt welke bedreigingen de NSB voor de democratie vormde.

Dit leidde in 1937 tot een editie van de verkiezingskrant *Lijst 2*, die alleen was gericht op de bestrijding van het fascisme en het communisme. Hierin werd gewaarschuwd waarvoor de RKSP zijn achterban ook waarschuwde, namelijk dat de NSB niet zo christelijk was als ze deed geloven: ‘Zoals zij alle onrecht en wreedheid verdedigt die in Duitsland aan overtuigde gelovigen wordt misdreven. Nederlandse Christenen, weest gewaarschuwd!’⁶⁵ Dit was overigens niet de eerste keer dat de SDAP schreef over de onchristelijke houding van de NSB. In 1933 publiceerde het Buracprop in zijn krant een artikel waarin werd gewaarschuwd dat NSB helemaal niet zo christelijk was als ze zelf beweerde: ‘Laat u, zo roepen wij de Christen van Nederland toe, niet misleiden door het feit, dat het nationaal-socialisme van den heer Mussert zich tooit als met Christelijke siersels. Wolven die zich in schaapsvacht steken, blijven, naar Bijbelwoord..... wolven.’⁶⁶

Daarnaast berichtte de SDAP in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 1937 verschillende malen over de ordeverstoringen die door de NSB werden veroorzaakt. Dit was niet alleen een manier om het imago van de NSB te beslechten, het was ook reactie op berichten van de NSB, die in zijn dagblad *Volk en Vaderland* beweerde dat de NSB degene was die werden getreiterd en geterroriseerd.⁶⁷ Op dit soort beschuldigingen reageerde de SDAP vervolgens:

‘De NSB, die thans reeds herhaalde malen vergaderingen van politieke tegenstanders verstoord heeft, relletjes verwerkt, groepen en personen op de ergerlijkste wijze beledigt, etc., omdat zij van deze middelen en methoden groeien moet, stelt zichzelf aan het Nederlandse volk voor als de partij, die ‘geterroriseerd word’. *Het is belachelijk!*’⁶⁸

Om het standpunt te onderbouwen dat de NSB regelmatig de orde verstoorde, werd een aantal voorbeelden gegeven van wanordelijkheden. Daarbij werd ook vermeld hoe de NSB deze vervolgens in de schoenen van marxisten schoof.

⁶⁵ IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.2221, *Christenen waakt!*, mei 1937

⁶⁶ IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.2546, *Christene van Nederland, geeft het fascisme geen kans*, najaar 1933

⁶⁷ Volk en Vaderland, *Aan onze medestrijders*, 16 april 1937

⁶⁸ IISG, AVAB, inv.nr. 2778.2780, *De NSB vliegt er in!*, 01 mei 1937

Van de 41 ordeverstoringen, die in het afgelopen jaar in Amsterdam plaatsvonden, was bij 33 de NSB betrokken. Zij is het die vergaderingen verstoort, die met stoelpoten en rotte eieren het vergaderrecht in Nederland stuk wil maken. [...] In IJmuiden, waar als ‘Marxisten’ verklede leden van de NSB, colporteurs met *Volk en Vaderland* aanvielen.’⁶⁹

Des te groter was de vreugde binnen de SDAP toen op 16 mei 1937 de uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen bekend werd en duidelijk was geworden dat de NSB flink had verloren ten opzichte van de Provinciale Statenverkiezingen van 1935. Deze nederlaag kende de SDAP met name toe aan het succes van haar eigen strijd tegen de NSB:

‘Mussert is verpletterd. Pak in, heer Mussert. Je leiderstenu zit onder het blauwe zand. [...] De SDAP wint, zij heeft de strijd tegen Mussert het felste gevoerd. Het is haar overwinning in de eerste plaats, die bevochten is op Mussert’.⁷⁰

Conclusie

In dit hoofdstuk is antwoord gegeven op de vraag op welke manier de SDAP de NSB in de periode 1935-1937 bestreed. Er kan geconcludeerd worden dat er binnen de SDAP sprake was van verschillende visies op het fascisme. Ondanks deze verschillende visies was iedereen in de partij het er over eens dat de NSB een gevaar vormde voor de democratie en daarom bestreden moest worden.

Uit het gevonden primaire bronmateriaal komt naar voren dat de SDAP de NSB op veel thema’s aanviel. De SDAP verweet de NSB een groot tegenstander te zijn van het *Plan van de Arbeid*, een plan dat de werkloosheid onder arbeiders moest oplossen. Daarnaast werd Mussert vergeleken met Hitler en Mussolini en werd er gewezen op de gevaren die dat met zich meebracht voor Nederland. Ook werd de NSB verweten grote salarissen te betalen aan de voormannen, maar dat er geen openheid werd gegeven over de financiële situatie van de partij. Verder verweet de SDAP de NSB regelmatig betrokken te zijn bij wanordelijkheden en tot slot werd de NSB negatief door de SDAP in de publiciteit gebracht door te berichten over ex-NSB’ers die een boekje hadden opengegaan over hun voormalige partij. Daaruit bleek dat er hoge salarissen en schadeloosstellingen werden betaald zonder verantwoording en ook wist de NSB zich geen raad met moeilijke diepgaande vraagstukken.

⁶⁹ IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.2221, *De eer en het geweten der natie*, mei 1937

⁷⁰ IISG, AVAB, inv.nr. 2778.2780, *De stembus heeft gesproken*, 22 mei 1937

Uit het primair- en secundair bronmateriaal kan geconcludeerd worden dat de motivatie voor de bestrijding van de NSB ideologisch van aard was. Niets wijst er op dat de SDAP een strategisch motief had, omdat de verschillen tussen beide partijen zo groot waren, dat het electoraat van de SDAP niet in gevaar kwam. De bestrijding was nadrukkelijk ideologisch van aard, omdat de SDAP zich duidelijk niet kon vinden in het corporatistische gedachtegoed van de NSB, dat lijnrecht tegenover het socialistische gedachtegoed van de SDAP stond. Dit blijkt onder andere uit de kritiek die de NSB had op het *Plan*.

Als er wordt gekeken naar wat dit hoofdstuk toevoegt aan de historiografie over de manier waarop de SDAP de NSB bestreed, kan er geconcludeerd worden dat dit hoofdstuk de thema's uitdiept waarop de SDAP de NSB aanviel. Bijvoorbeeld de reactie van de SDAP op de kritiek van de NSB op het *Plan* en de aanval van de SDAP op het feit dat de NSB zijn voormannen hoge salarissen betaalde. Dit is gedaan door gebruik te maken van: brochures, publicaties en verkiezingskranten. Hierdoor is ook inzicht verkregen in de mate waarin de NSB werd bestreden door de SDAP. Tevens wordt er in dit hoofdstuk inzicht gegeven in de grote bereikbaarheid van het propagandamateriaal, wat wellicht van invloed is geweest op de neergang van de NSB. Dit levert een bijdrage aan het debat over de vraag of politieke partijen van invloed zijn geweest op de neergang van de NSB in de periode 1935-1937. Deze invalshoek is onder andere in de studies *Crisis en Critiek der democratie* van A.A. de Jonge en *In de ban van het verleden* van Willem Huberts onderbelicht gebleven.

Slotconclusie

In deze scriptie is antwoord gegeven op de vraag hoe Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) en de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) bestreden in de periode 1935-1937. Deze hoofdvraag is onderdeel van twee grotere historiografische debatten, namelijk het debat over de fascismebestrijding in Nederland en het debat over de vraag hoe de teruggang van de NSB in de periode 1935-1937 kan worden verklaard.

Deze scriptie levert een bijdrage aan het historiografisch debat over fascismebestrijding in Nederland, omdat deze scriptie inzicht geeft in welke initiatieven, ter bestrijding van de NSB, er vanuit de RKSP en de SDAP zelf kwamen. Dit is een toevoeging op de studie *De NSB* van Robin te Slaa en Edwin Kleijn en het proefschrift *Gezag en democratie* van Joris Gijsenbergh, die met name ingaan op het debat over de bestrijding van het fascisme en de NSB in de Tweede Kamer. In de tweede plaats is er een bijdrage geleverd aan het historiografische debat over wat de oorzaken waren van de neergang van de NSB in de periode 1935-1937. In de studies *Geschiedenis van Nederland* van Friso Wielenga, *Crisis en Critiek der democratie* van A.A. de Jonge en *In de ban van het verleden* van Willem Huberts worden hiervoor verschillende redenen gegeven. Onder andere het toenemende antisemitisme binnen de NSB, de verzuiling en het feit dat het burgerlijk-fatsoenlijke element van de NSB was verzwakt. De invloed van politieke partijen op de neergang van de NSB is in deze studies echter onderbelicht gebleven.

Daarom is er in deze scriptie onderzoek gedaan naar hoe de RKSP en de SDAP de NSB bestreden en of dit van invloed is geweest op de neergang van de NSB. Vervolgens is er gekeken naar wat de overeenkomsten en verschillen waren tussen de RKSP en de SDAP in de manier waarop zij de NSB bestreden. Tussen de RKSP en de SDAP was namelijk ook sprake van ideologische verschillen.

Voor zowel de RKSP als de SDAP was de bestrijding van de NSB ideologisch van aard. De RKSP verweet de NSB 'vaagheid' en een onchristelijke houding. Deze onchristelijke houding was onacceptabel voor de RKSP, die aan God het hoogste gezag toekende. Daarnaast zag de RKSP de NSB als bedreiging voor de democratie en als voorbode voor wat er ook in Duitsland en Italië gebeurde, namelijk het ontstaan van een dictatuur. Ondanks dat was de RKSP, net als het fascisme, voorstander van een corporatistische maatschappijordening. Het grootste verschil was echter dat de RKSP dit wilde realiseren binnen de grenzen van de democratie, terwijl dit in de ogen van de NSB alleen gerealiseerd kon worden in een ondemocratisch systeem onder leiding van één sterke leider.

Ook de SDAP zag, net als de RKSP, de NSB als een gevaar voor de democratie en voorzag voor Nederland het zelfde lot als Duitsland en Italië, wanneer de NSB aan de macht zou komen. Waar de NSB in de ogen van de RKSP een gevaar vormde voor de katholieken, vormde de NSB in de ogen van de SDAP een gevaar voor de arbeiders. De NSB was namelijk tegen het *Plan van de Arbeid*, een plan van de SDAP als oplossing voor de werkloosheid onder de arbeiders. Een principieel thema dat bij de SDAP meer aandacht kreeg dan bij de RKSP, betrof de financiële situatie van de NSB. De SDAP viel de NSB meerdere malen aan op het feit dat het zijn financiële verantwoording niet bekend maakte.

Voor de RKSP was de bestrijding van de NSB ook strategisch van aard. Uit het onderzoek blijkt dat veel katholieken zich ook konden vinden in het gedachtegoed van de NSB, waardoor de NSB een bedreiging vormde voor het electoraat van de RKSP.

Er waren ook overeenkomsten en verschillen tussen de RKSP en de SDAP als er wordt gekeken naar welke middelen beide partijen inzetten om de NSB te bestrijden. Beide partijen maakten gebruik van: propagandamateriaal, verkiezingskranten, brochures en publicaties. Uit het onderzoek komt naar voren dat de SDAP hierin actiever was dan de RKSP. Naast de overeenkomstig ingezette bestrijdingsmiddelen, organiseerde de SDAP grote massademonstraties en richtte ze een organisatie op ter bestrijding van het fascisme en het communisme. Deze organisatie bracht een weekblad uit dat gericht was op de bestrijding van het fascisme en het communisme. De RKSP kende zulke massademonstraties en zo'n weekblad niet.

De vraag in hoeverre de RKSP en de SDAP een bijdrage hebben geleverd aan de neergang van de NSB is moeilijk te beantwoorden. Het is lastig om te achterhalen of de publicaties, verkiezingskranten en propagandamaterialen er voor hebben gezorgd dat mensen, die eerst van plan waren op de NSB te stemmen, dit uiteindelijk niet hebben gedaan. Wel kan er gekeken worden naar het bereik van de ingezette middelen. Hieruit kan geconcludeerd worden dat dit bereik enorm groot was. De verkiezingskrant *De Opmarsch* van de RKSP had een oplage van 1.500.000 exemplaren. Ondanks dat de NSB een grote overwinning behaalde bij de Provinciale Statenverkiezingen van 1935, wil dat nog niet zeggen dat deze verkiezingskrant geen invloed heeft gehad op de uitslag. Ook de door de SDAP uitgegeven publicaties, persberichten, manifesten en propagandamaterialen hadden een oplage van 1.500.000 exemplaren. Daarnaast hadden de brochure *Ismaël trekt op! Wij Katholieken en de NSB* van de RKSP en het colportageblad *Vrijheid, Arbeid, Brood* van de SDAP respectievelijk een oplage van 175.000 en 150.000 exemplaren. Het bereik van de georganiseerde massademonstraties van de SDAP tegen het fascisme en de NSB mogen niet onbenoemd

blijven. Bij de *Veldtocht tegen het fascisme* en bij een demonstratie tegen de vierde landdag van de NSB waren respectievelijk 110.000 en 50.000 mensen op de been.

Een tweede conclusie die getrokken kan worden, is dat er, ondanks de verschillen tussen de RKSP en de SDAP, sprake was van overeenkomsten in de manier waarop zij de NSB bestreden. Dit heeft echter niet geleid tot een gezamenlijke strijd tegen de NSB in de periode 1935-1937. Het was echter het *Plan* van de SDAP, dat ook een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de bestrijding van het fascisme en dat er voor zorgde dat de verhoudingen tussen de SDAP en de RKSP verbeterde. Het *Plan* liet namelijk velen inzien, dat de SDAP niet meer daadwerkelijk marxistisch dacht en dat zij meer parlementair wilde optreden dan voorheen. Door de aanvaarding van het *Plan* werd de houding van de SDAP zozeer gematigd, dat het met name voor de RKSP gemakkelijker werd aan samenwerking met hen te denken.⁷¹

Een interessante vraag is of de strijd tegen de NSB één van de voorwaarden is geweest die het samengaan van de RKSP met de SDAP kon verantwoorden en of dit uiteindelijk een bijdrage heeft geleverd aan het ontstaan van de eerste coalitie tussen de RKSP en de SDAP in 1939. De voorwaarden voor een samenwerking met de SDAP, zoals de fractieleider van RKSP Willem Nolens (1860-1931) die in 1922 omschreef, waren: dat de samenwerking niet gezocht moest worden, maar alleen in uiterste noodzaak plaats moest vinden, dat niet alleen de RKSP, maar ook andere partijen daartoe zouden overgaan en dat de gehele katholieke Kamerclub van de noodzakelijkheid overtuigd moest zijn.⁷² Om op deze vraag te beantwoorden, zal verder onderzoek nodig zijn. Het startpunt hiervoor kan een onderzoek zijn naar welke invloed het *Plan* heeft gehad op de verbeterde relatie tussen de SDAP en de RKSP en of ze hierdoor dichter tot elkaar zijn gekomen. Omdat de strijd tegen het fascisme belangrijk was voor het realiseren van het *Plan*, kan er vervolgens gekeken worden of de bestrijding van de NSB een bijdrage heeft geleverd aan de verbeterde relatie tussen de RKSP en de SDAP.

⁷¹ J.P. Gribbling, *Uit de geschiedenis van de RKSP*, (Den Haag 1976) 62.

⁷² M. Hoogenboom, 'De democratische paradox van de RKSP. De 'leer van de uiterste noodzaak' als uiting van de groeiende eensgezindheid tussen katholieken en sociaal-democraten in het interbellum', in: BMGN, *Low Countries Historical Review* 120 (Amsterdam 2005) 521-545, aldaar 523.

Literatuur- en bronnenlijst

Primaire bronnen

Archieven

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG).

Katholiek Documentatie Centrum (KDC).

Bronnen

IISG, Archief Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (hierna: ASDAP), inv.nr. 01292.311, *41e Congres te Amsterdam, 20/22 april 1935*.

IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.488, *Als dit waar is*, november 1936

IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.488, *Ontwerp-resolutie Plan van de Arbeid*, 27 oktober 1935.

IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.488, *Fascisten over het Plan van de Arbeid*, 1936.

IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.488, *Vragenlijst in zake NSB*, 14 september 1936.

IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.488, *De waarheid is op weg...*, 22 juni 1936.

IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.488, *Waar het fascisme regeert, sterft de vrijheid*, 1937

IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.2221, *Nazi-onaal*, mei 1937

IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.2221, *Christenen waakt!*, mei 1937

IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.2221, *De eer en het geweten der natie*, mei 1937

IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.2546, *Christene van Nederland, geeft het fascisme geen kans*, najaar 1933

IISG, Archief Vrijheid, Arbeid, Brood (hierna: AVAB), inv.nr. 2778.2780, *Mussolini's hongerland – Mussert's paradijs*, 17 augustus 1935.

IISG, AVAB, inv.nr. 2778.2780, *Mussert in de leer bij Goebbels*, 10 oktober 1935.

IISG, AVAB, inv.nr. 2778.2780, *Duizend gulden per maand*, 7 november 1936.

IISG, AVAB, inv.nr. 2778.2780, *De NSB vliegt er in!*, 01 mei 1937.

IISG, AVAB, inv.nr. 2778.2780, *De stembus heeft gesproken*, 22 mei 1937

KDC, Archief Rooms-Katholieke Staatspartij (hierna: ARKSP), inv.nr. 107.41, *Ontwerp van het Algemeen Beginselprogramma van de RK Staatspartij*, 3 juni 1935.

KDC, ARKSP, inv.nr. 107.68, *De Opmarsch: Derde verkiezingseditie*, 4 april 1935.

KDC, ARKSP, inv.nr. 107.81, *Ismaël trekt op! Wij, Katholieken en de N.S.B*, maart 1935.

KDC, ARKSP, inv.nr. 107.88, *Nota van de secretaris mr. H.A.M.T. Kolfschoten inzake de NSB*, 26 augustus 1936.

KDC, ARKSP, inv.nr. 107.244, *Verkiezingspamflet 'Aan het Nederlandsche Volk'*, april 1937.

Gepubliceerde bronnen

Banning, W., *Recht op van lijf, recht op van ziel!: waarom wij het fascisme bestrijden* (Amsterdam 1933).

Marchant, H.P., *De zelfmoord der kiezers* (Den Haag 1937).

Kranten

Het Volk, '*Demonstratie in Den Haag*', 17 oktober 1935.

Volk en Vaderland, *Plan-Kermis der SDAP*, 3 april 1936.

Volk en Vaderland, *Aan onze medestrijders*, 16 april 1937.

Secundaire bronnen

Capoccia, G., 'Defending democracy: Reactions to political extremism in interwar Europe', in: C. Mudde en Y. Papadoupoulos, *European Journal of Political Research* 39 (Amsterdam 2001) 431-460

Conway, M., *Catholic Politics in Europe, 1918-1945* (Londen 1997).

Gribbling, J.P., *Uit de geschiedenis van de RKSP*, (Den Haag 1976).

Gijsenbergh, J., *Democratie en gezag: Extremismebestrijding in Nederland, 1917-1940* (Nijmegen 2016).

Groeneveld, G., *Zwaard van de geest : het bruine boek in Nederland 1921-1945* (Nijmegen 2001).

Hartmans, R., *Vijandige broeders?: De Nederlandse sociaal-democratie en het nationaal-socialisme, 1922-1940* (Amsterdam 2012).

Hoogenboom M., 'De democratische paradox van de RKSP. De 'leer van de uiterste noodzaak' als uiting van de groeiende eensgezindheid tussen katholieken en sociaal-democraten in het interbellum', in: BMGN, *Low Countries Historical Review* 120 (Amsterdam 2005) 521-545.

Hubert, W., *In de ban van een beter verleden. Het Nederlandse fascisme 1923-1945* (Nijmegen 2017).

De Jonge, A.A., *Crisis en critiek der democratie: Anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de in Nederland tussen de wereldoorlogen* (Utrecht 1982).

De Jonge, A.A., *Politiek Veelstromenland: Fascisme* (Leiden 1985).

De Jonge, A.A., *Het Nationaal-Socialisme in Nederland: Voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling* (Den Haag 1979).

Knegtman, J., *Socialisme en democratie: De SDAP tussen klasse en natie, 1929-1939* (Amsterdam 1989)

Luykx, P., 'The Netherlands', in: T. Buchanan en M. Conway, *Political Catholicism in Europe, 1918-1965* (Oxford 1996) 219-247.

Rulof, B., *Een leger van priesters voor een heilige zaak: SDAP, politieke manifestaties en massapolitiek 1918-1940* (Amsterdam 2007) 100.

Te Slaa, R. en Kleijn, E., *De NSB: Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935* (Amsterdam 2009).

Vaessen, S., 'Democratie-critiek in de RKSP: Staatkundige beginselen, corporatieve denkbeelden en het streven naar hervorming van het Nederlandse staatsbestel', in: Katholiek Documentatie Centrum, *Jaarboek katholiek documentatie centrum 1987* (Nijmegen 1988) 86-111.

Wielenga, F., *Geschiedenis van Nederland: Van Opstand tot heden* (Amsterdam 2014).

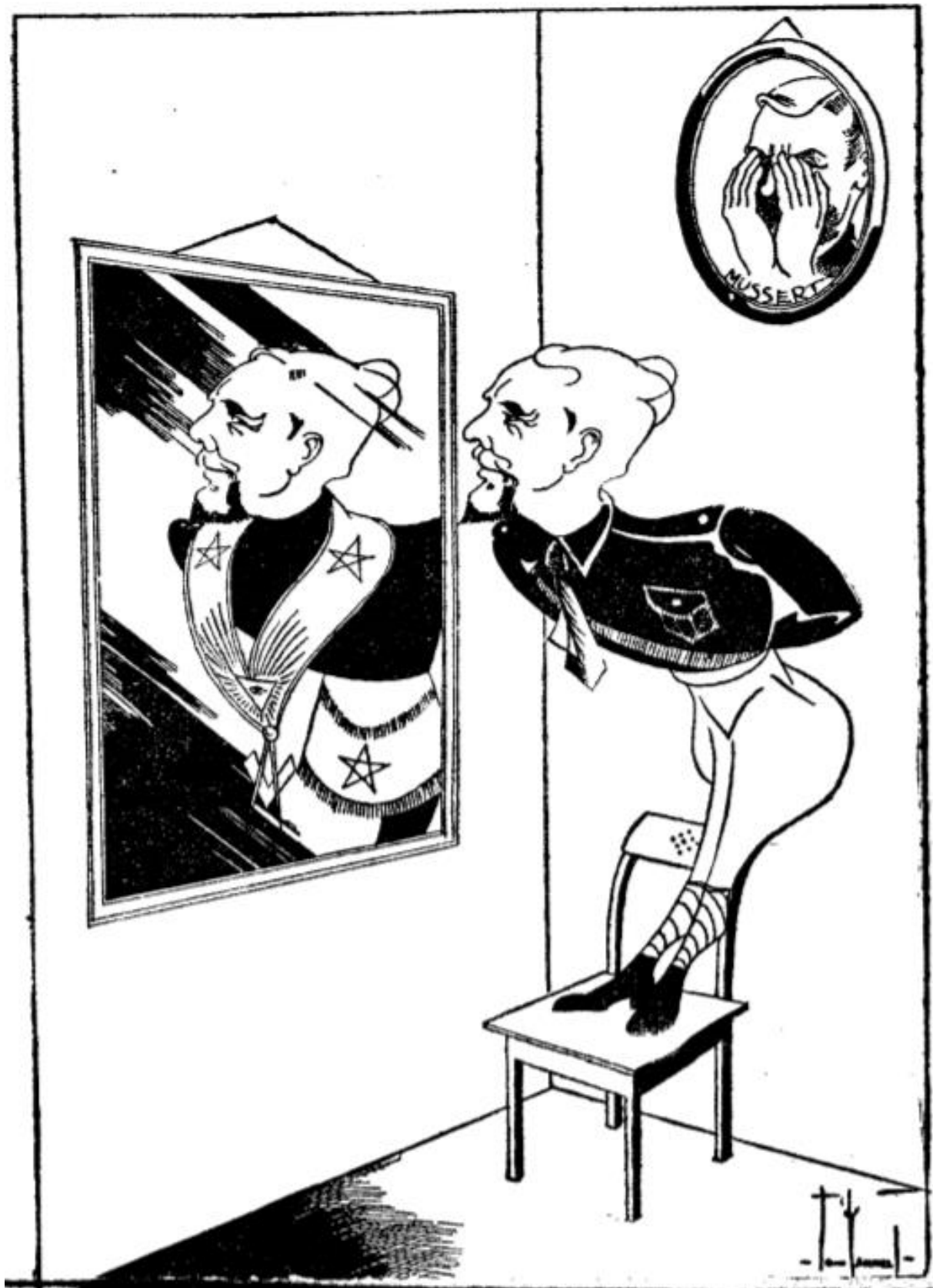
Bijlagen

Bijlage 1: Verkiezingsaffiche Tweede Kamerverkiezingen 1937 (RKSP)⁷³

⁷³ KDC, ARKSP, inv.nr. 107.244, *Verkiezingspamflet 'Aan het Nederlandsche Volk'*, april 1937.

Bijlage 2: Farwerck, Propagandaleider NSB, lid van de vrijmetselarij (RKSP)⁷⁴

⁷⁴ KDC, ARKSP, inv.nr. 107.68, *De Opmarsch: Derde verkiezingseditie*, 4 april 1935.

Bijlage 3: Vragenlijst voor plaatselijke bestuursbonden inzake de NSB (SDAP)⁷⁵

VRAGENLIJST IN ZAKE N.S.B. X X X.

=====

Ondergetekende

secretaris van de afdeling

gelegen in de gemeente

beantwoordt de vragen als volgt:

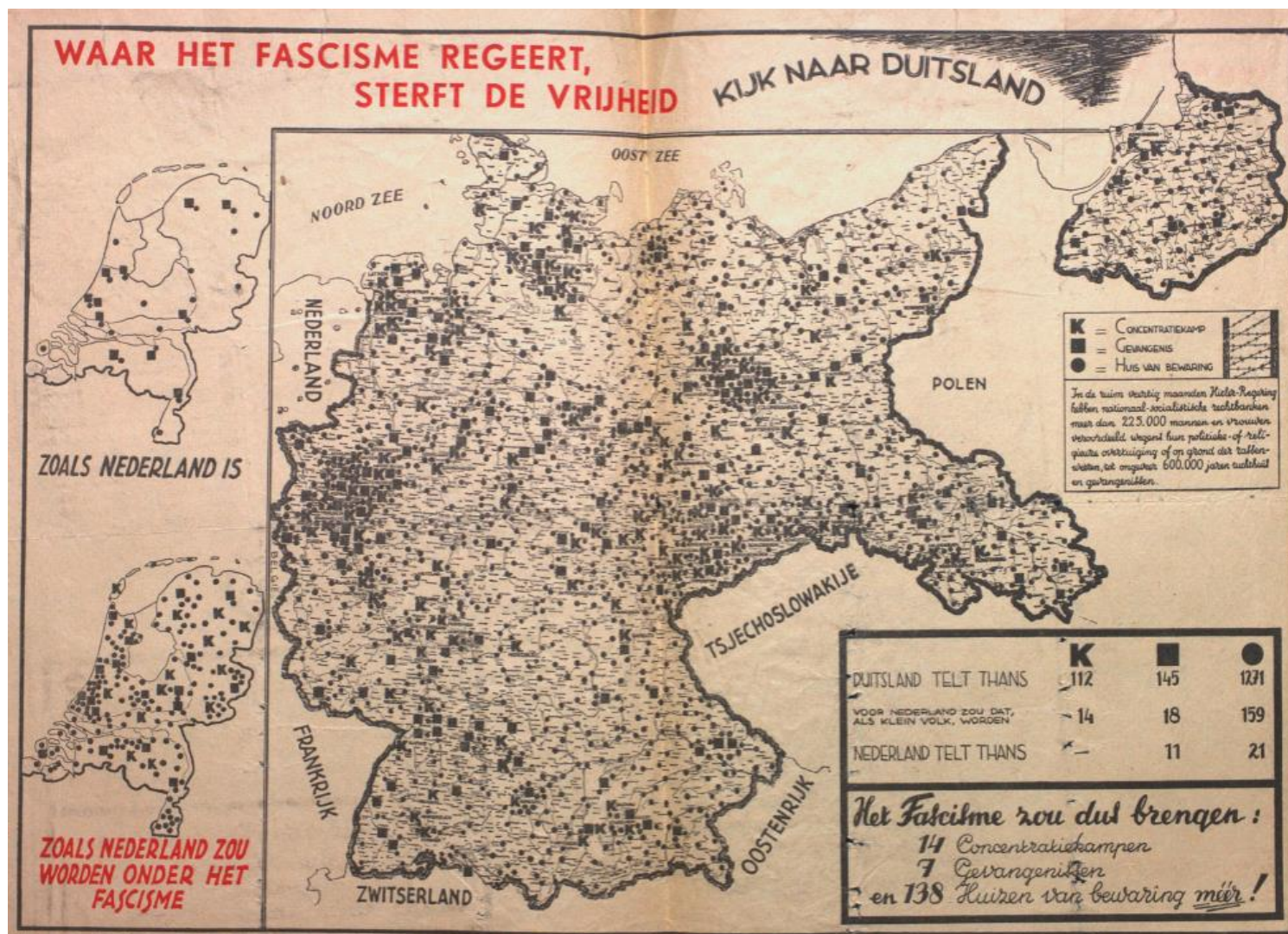
1. Is er in Uw gemeente een afdeling van de N.S.B.?
2. Heerst er grote activiteit?
3. Is er een kringhuis van de N.S.B. in Uw gemeente
4. Wordt er met "Volk en Vaderland" gecolporteed?
5. Is het aantal colporteurs toenemend of afnemend?
6. Is het kringhuis na de laatste verkiezingen geopend, verdwenen, groter of kleiner geworden?
7. Tot welke groepen bepaalt zich de invloed van de N.S.B.? (beter gesitueerden, winkeliers, kleine boeren.)
8. Strekt de invloed van de N.S.B. zich ook uit onder de arbeiders? Zo ja, zijn dit dan werkloze arbeiders?
9. Komt het in Uw gemeente voor, dat bepaalde werkgemers invloed op de in hun dienst zijnde arbeiders

Vragenlijst in zake N.S.B. II X X X.

10. Zijn er sinds Januari 1936 vergaderingen gehouden?
11. Zo ja, wie was de spreker?
12. Hoe groot was het bezoek?
13. Examen de bezoekers voor een belangrijk deel van buiten Uw gemeente?
14. Wordt door Uw afdeling voldoende activiteit ontplooid tegen de NSB?
15. Zo ja, waaruit bestaat dan deze activiteit?
16. Zo neen, welke bezwaren zijn er?

⁷⁵ IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.488, Vragenlijst in zake NSB, 14 september 1936

Bijlage 4: Waar het fascisme regeert, sterft de vrijheid (SDAP)⁷⁶

⁷⁶ IISG, ASDAP, inv.nr. 01292.488, *Waar het fascisme regeert, sterft de vrijheid*, 1937